

ПРЕГЛЕД

Св. 181, Књ. XV, Год. XIII, јануар 1939

46

Pregled

г) Белешке о дугу српске патријаршије у Пећи.
д) Устав сарајевске цркве од 13 марта 1734 потврђен од српског патријарха Арсенија IV.

ђ) Писмо капицибаше из Оногшта херцеговачком М-ту Јеремији.

е) Писмо Синан-паше из Таслице истоме владици.

ж) Писмо владике Јеремија поповима и кнезовима у Дробњаке.

з) Митрополити дабробосански од 1620—1767 г. за које се зна по записнику старе цркве и били су Срби, а митрополити од 1787 до 1870 год. су били Грци.

Књ. 69 — Год. 1889, стр. 243—158:

5 — I О српским спахијама под турском владом:

II — О турчењу у Босни; обичајима српским код Турака, са причама и догађајима у свези тога.

Расправе и чланци у Гласницима износе укупно 6 табака и 10 страна. Први чланак примљен је по реферату Стојана Новаковића, који је упозорио на важност описа Требника у манастиру св. Тројице и да се у спису први пут наводи попис књижице овог манастира. Установио је важност Косановићевих бележака које се тичу »поименце ствари о којима се врло мало зна«. То је натпис на цркви Херцега Стјепана у Горажду и препис анатеме на Бабуне из тројичанског Требника. Обе ствари су првипут овде објављене. Чланак је хонорисан са 8 дуката цес. Други чланак о богумилима примљен је по реферату Н. Дучића и у име награде дати су писцу сви, дотле изашли, Гласници — 36 књига. Трећи чланак награђен му је са 6 дуката цес.

Косановић је био од помоћи члановима СУД при њиховим научним радовима. Стојан Новаковић штампао је у Гласнику 42, 1875, г. свој рад »Српски поменици XV—XVIII века«. За поменике владалачких породица употребио је, ради поређења, пет рукописа, од којих и »Поменик цркве сарајевске које могох за упоређење добити од г. архимандрита Саве Косановића«. Стојан Новаковић у својој књизи »Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354« — Београд 1912, на стр. 70 спомиње, да му је негде око 1872 г. Косановић послао опис т. зв. »Студеничког преписа« Душановог законика који се чувао у кући Јована Јошиловића, златара сарајевског. (Овај зборник откупио је г. Ацо Пољанић, директор Земалске банке у Сарајеву и поклонио Југосл. Академији у Загребу — »Политика« од 3 јула 1937 г.).

(Наставиће се.)

Хаци-Лазар Јобановић, учитељ и лекар у Тешњу и Тузли

Насупрот крајевима нашим у приморју и на северозападу, у којима се може на основи писаних извора столећима без прекида да прати прошлост и културни развитак њихова становништва, имамо и веома пространих наших области у којима се писменост и појаве вишег културног живота јављају сразмерно веома доцкан. То је нарочито случај са Босном и Херцеговином, а у Босни опет с њеним североисточним делом. У том делу Босне, сем нешто исламског научног и књижевног рада по градовима, народна маса живела је за време Турака

у тешким приликама. Многобројни католички и православни манастири опустели су крајем 17 и почетком 18 века, а становништво из неких крајева било се сасвим раселило. У 18 и 19 веку у крајеве овог дела Босне пристижу многи досељеници с разних страна: католици из западне Босне и из крајева испреко Саве, православни из сточарских крајева на југу и југоистоку, муслиманске избеглице из Славоније и Угарске а затим и из Србије. Настаје обнављање старих и опустелих насеља и оснивају се многа нова на крчевинама, стварају се нове привредне површине и културне везе. Нажалост, област која има тако много занимљивих појава, спада у наше најмање проучене и најмање познате области, иако је баш у самом средишту државе.

Био је потребан овај увод да се види какав значај могу да имају за нас и појаве из 19 века. Нађе ли се у тим крајевима какав запис или други извор старији од 19 века, то је већ знаменитост и реткост, а пошто нам нису познате ни прилике у 19 веку, корисно ће послужити сваки податак из тог времена. Ово утолико више што у том делу Босне тек у првој половини 19 века долази до оснивања српских школа и до организовања црквених општина, чега је нпр. у Војводини било столећима раније. Колико је пак оскудно наше познавање прилика у овој области и у том нама не тако далеком времену показује ови примери. Није нам позната ни историја зворничко-тузланских епископа у 19 веку, ниједан сатеренски извор о буни 1834 (тек 1937 ја сам нашао један запис), не знамо кад су тачно основане прве школе у овој области, итд.

Овакво стање научног познавања ове области потакло ме је да се прихватим њена проучавања у већем обиму него што сам чинио раније. Прикупио сам грађу за читав низ чланака и расправа, и ту серију ћу почети овом приликом о Хаџи-Лазару Јовановићу-Плакаловићу, учитељу луталици и човеку необичне судбине, о ком се све до пре кратког времена није ништа ни знало.

Први који је изнео нешто о овом учитељу био је, колико ми је познато, Петар Богуновић, који је у својој књизи *Из Усорског краја* изнео текст једног записа из 1835 год. из старе цркве у Врућици. Запис је писао Лазар Јовановић. Затим, у *«Политици»* од 2 јануара 1938 (на страни 16 провинциског издања) појавила се врло кратка белешка: *«Једну од најстаријих школа у Босни похађала су и женска деца пре сто година»*. У тој белешци анонимни писац помиње постојање једног записа из 1839 год. о доласку Лазара Јовановића за учитеља у Тешањ. Писац те белешке био је г. Свет. Ст. Душанић, суплент, који је наскоро у чланку *Српска школа*

у Тешњу («Развигак», Бања Лука, 1938, с. 179—182) говорио нешто више о Лазару. Сем поменутих записа из 1835 и 1839, изнео је у том чланку и текст једног записа из манастира Озрена из 1841 год.

Лазар Јовановић, о коме је реч, имао је готово болесну наклоност да се потписује и пише о себи, изгледа, на свакој књизи која му је долазила до руку. Ја сам записа, писаних његовом руком, налазио у Озрену, Ломници и Зворнику. Захваљујући томе, у могућности сам и нешто више да кажем о њему, ма да ни ја не бих могао да одговорим на питања која се не могу избећи у биографији: где и када се је родио и где и када је умро Лазар Јовановић. Ово је све у толико теже што његову смрт тешко да је ико забележио, а он сам о свом пореклу говори врло мало, па и то, нетачно.

Најстарији познати запис писан Лазаревом руком је поменути запис из старе цркве у Врућици, који гласи (у Богуновићеву препису): Потписаније кад се начини гробница христова... Мца Марта 29 ден от рождества Христова во плоти Бога слова 1835, љето, Описао Лазар Јовановић, учитељ Тешањски из Сарајева написа у Тешњу Споминанијем Амин.¹⁾

Према овоме запису и његовој личној изјави, Лазар би био родом из Сарајева. Међутим, то није тачно и изгледа да је он из неких нарочитих разлога огласио Сарајево као своје родно место. Јер, у Доњем Бирчу је врло жива успомена на њега и зна се да се је родио у селу Плакаловићима (насеље Цикоте, Власенички срез), у старом свештеничком роду Плакаловића. Најбољи доказ томе је читуља Плакаловића. За време свог учитељевања у Тушњу Лазар је начинио и исписао читуље многим родовима у Бирчу, па и своме. Та читуља Плакаловића је дебела књижица и лепо увезана у кожу. На насловном листу стоји да ју је написао Лазар Јовановић, учитељ тешањски, 20 септембра 1840 у Тешњу. На другој страни је вињета са сличицама трију анђела. Израђена је сасвим примитивно, али не и невешто, мастилом црвене, зелене, жуте и црне боје. Имена умрлих чланова исписана су, као и текст на насловној страни, калиграфским рукописом црним и црвеним мастилом. У читуљи се поименце помињу три јереја и један монах, затим поклоници Михаило и Јован (отац Лазарев), а између те двојице, другом руком, записано је и: поклоника Лазара. Отац Лазарев је био Јован, и по њему се је доцније прозвао Јовановић. Лазару, као учитељу у вароши, можда није било пријатно да помиње да је са села родом, а можда је радио

1) П. Богуновић: Из Усорског Краја (Сарајево 1937) 16.

само оно што наш свет и данас чини: чим се удаљи из свог родног краја, као место рођења или порекла не наводи више име свог села него име краја или оближњег града. Бирчаци су били у живим везама са Сарајевом, куда је вероватно и Лазар рано доспео и провео коју годину на владичину двору, те после већ и као с неким правом могао да каже да је из Сарајева.

У Сарајеву је Лазар могао и школу да учи односно да учи писменост, јер је у Сарајеву од старине радила српска школа, али је могао да учи и код некога од попова при цркви Ломници. У Сарајеву Лазар је и почео своју каријеру. Као што сам износи на запису на читуљи Јована Ђурића у Тешњу, коју је писао 8 августа 1839 год., био је »из шер Сарајева, владичин кафеџија«.²)

Ма да није ни могао у Босни у оно време стећи неку нарочиту школску спрему, овај првобитни дворски кафеџија а потоњи учитељ и лекар био је за оно време врло писмен и спреман човек и издвајао се међу тадашњим учитељима српским по северној Босни. Његов је рукопис леп било да пише курзивом било уставом. Добро се је служио и црквеном и тадашњом грађанском азбуком. Употребљавао је чак и интерпункциске знаке, ма да невешто, нарочито у погледу запете. На читуљама је цртао вињете с ликовима светаца. Умео је и да »оправља« (повезује) књиге. Сем српског говорио је грчки и турски. Много је путовао. Сем што је прокрстарио Босну између Сарајева на југу и Тешња и Тузле на северу, Лазар је одлазио у више махова у Јерусалим: био је и сам хаџија, а после је водио на хаџилук трговце из Тузле, Тешња и др. Хаџијом је постао негде између 1843 и 1847, јер се од 1847 потписује с »хаџи«, а у запису из 1843 год. још нема те титуле.

Пре него је дошао у Тешањ, Лазар је учитељевао у Жепчу. Г. Јован Јефтић, прота у Маглају, који се бави прикупљањем грађе о прошлости тога краја, добио је писмено обавештење од пок. Ђорђа Марковића из Хрга, чији је отац поп Серафијан Марковић у детињству учио школу у Жепчу, да је у Жепчу 1834 био српски учитељ **Х а џ и-Л а з а р**, који ће доцније бити учитељ у Тузли. Тада је у Жепчу било 48 српских православних кућа и оне су држале сву трговину у месту у својим рукама. **Ђ е л и ј а** (школа) је била на месту Трзњу. Овај жепачки Лазар сигурно да је био Лазар Јовановић, јер ће он заиста доцније бити учитељ у Тузли. И помен 1834 године може се сматрати као тачан, јер се Лазар 1835 поуздано назвали у Тешњу, који је тада био значајно црквено и просветно средиште босанских православних Срба. Тешањски свештени-

²) Свет. Ст. Душанић: Српска школа у Тешњу. Развитак (Бања Лука) 1938, 180.

ци опслуживали су у то време чак и села по Спречи (око манастира Озрена и даље на исток до Пурачића), а у тешањску српску школу ишли су младићи и из Бирча. Тако се је код Лазара у Тешњу школовао и његов даљи рођак Мићо из Шековића, који се је после заполио. Унук тога попа Миће је прота Матеја Поповић, познат из бањалучког велеиздајничког процеса и бивши сенатор.

Лазар је у Тешњу остао неколико година, до иза 1843 год., а 1847 био је већ у Тузли. Кад је прешао у Тузлу и да ли је прешао непосредно у Тузлу, не зна се. За време учитељевања у Тешњу, Лазар се је марљиво бавио и повезивањем књига и писањем читуља, што је продужио после и у Тузли, иако се је у Тузли унапредио и за »доктора«.

Сем два поменута записа из 1835 и 1839, Лазар је оставио трага о свом учитељевању у Тешњу у још неколиким записима. На једној Ирмологији у цркви (бившем манастиру) Ломници, штампаној 1778 у Москви, три су Лазарева записа из 1840 године. У првом вели укратко да је књигу »обновио« (повезао) Лазар Јовановић, учитељ тешањски, у другом вели да је то учинио у Тешњу (куда су му свакако послали књигу по коме ученику) 7 марта 1840, а у трећем вели да је то учинио да се у цркви спомињу док траје та књига: учитељ Лазар, раб Божји Јован (отац му) и раба Божја Јока (биће мајка му).³⁾ И ово је доказ да је Лазар био из Цикота код Ломнице, а не из Сарајева. У цркви Ломници нашао сам неколике читуље које је писао Лазар у Тешњу. Читуљу Пјеваловића из Цикота, врло малену, писао је 27 септембра 1842 и украсио двема вињетама с ликовима св. Јована Крститеља и архангела Михаила. Читуљу Старчевића из Стрмице писао је такође 1842, и то врло лепо (црвеним и црним мастилом), и украсио је двема вињетама које су готово сасвим искинуте. Читуљу Вукашина Бојанића из села Тупанара (у Доњем Бирчу) је написао и повезао 5 марта 1843. Ту се још потписао као учитељ тешањски.

Манастир Озрен има један руски С л у ж е б н и к, без насловног листа (штампан за време владавине царице Јелисавете Петровне, дакле између 1741—1762), који је приложио поп Софроније Поповић 1841 године. У тој књизи су на три места, а не само на једном како би изгледало по тексту код Душанића,⁴⁾ записи које је писао Лазар Јовановић и у којима се он помиње као учитељ тешањски. Записи су писани црним и црвеним мастилом, курзивом и уставом. Лазар на сва

3) Потпуне текстове ових записа објавићу на другом месту, заједно са осталим записима које сам прикупио по североисточној Босни.

4) С в е т. С т. Д у ш а н и ћ: на озн. месту.

три места истиче како је он књигу повезао, а на два места вели да се и њему чини вечни помен, што значи да је бесплатно повезао књигу, као свој прилог манастиру.

Пре краћег времена изишао је у »Политици« један допис из Тешња (30 октобра 1938) у ком се говори о стогодишњици прве српске школе у Тешњу. Писац тог дописа вели да се је Лазар бавио и преписивањем црквених и поучних књига и апокрифа. Помиње и неку књигу, која је нађена у селу Бољанићу, а коју је писао Лазар 1842. У опширном запису Лазар вели за себе да је из »шехер Сарајева«. Запис није тачно преписан и писац не наводи где се сада налази та књига. Ја сам био у селу Бољанићу и у цркви тог села нашао неке књиге које су припадале раније цркви манастира Озрена, али ни у цркви као ни у старој свештеничкој кући Софренића нисам међу књигама нашао ништа што би потсећало на Лазара.

Има доказа да је Лазар као тешањски учитељ одржавао неке ближе везе са сарајевском црквеном општином: у једној књизи кујунџиског еснафа у Сарајеву забележено је под датумом 16 априла 1840 да имају 57 гроша и 20 пара у Лазе Јовановића, учитеља тешањског.⁵⁾

По преласку у Тузлу, Лазар је, како изгледа, био још активнији него у Тешњу. Он и из Тузле чини услуге црквама и у другим местима (у Зворнику), а у самој Тузли обавља разне дужности, ма да је и даље »учитељ«. По казивању старих људи у Тузли, прва српска школа у Тузли отворена четрдесетих година 19 века, била је у кући Цинцарина трговца Унице. У тој кући била је школа и по преласку митрополита Агатангела из Зворника у Тузлу (1852). Међутим, зна се поуздано да је у Тузли постојала српска школа и пре 1831, јер је у књизи вечних саландара старе православне цркве у Сарајеву 1831 уписан Аврам Симић, бивши учитељ тузлански.⁶⁾ Пада особито уочи да у самој тузланској цркви нисам у књигама нашао никакав запис о Лазару, нити што писано његовом руком. У Тузли се данас више и не зна за Лазара као ни за његова брата Крста. Питао сам неке старе Тузлаке и од њих сазнао само то да се сећају Лазареве сестре Хаџи-Тоде, удате Ђорлукић, њена сина и ћерке. О Хаџи-Тоди се је певала и нека песмица у Тузли. Из тог периода Лазарева живота има неколико записа у цркви у Зворнику и у цркви у Ломници. Ти су записи из 1847 и 1853 године, што значи да је у Тузлу дошао пре 1847 или најдоцније те године и да је умро после 1853 године. У свему сам нашао четири записа: два у Ломници из 1847 и два у Зворнику из 1853 године.

5) Влад. Скорић: Српско-православна основна школа у Сарајеву. »Источник« (Сарајево) 1902, 113.

6) Нав. дело 112.

На једном Еванђељу цркве Ломнице (штампаном у Москви 1798) има запис од 12 маја 1847 да га је повезао Лазар, сада већ хаџија: хаџи лазаръ Ђованновићъ учитель тузланскій: или еѣимъбаша пашинъ докторъ. На једној другој кжизи, у којој су Дванаест страсних еванђеља (Беч 1764), коју је повезао у Тузли 7 јула 1847, потписао се: хаџи лазаръ Ђовановићъ, уч: Туз: назырателъ сколе ѣ еѣимъбаша пашинъ. Прота господин Саво Савић, парох ломнички, уверавао ме је да је у једној другој кжизи нашао запис у коме Лазар поред поменутих даје себи и титулу владичиног ѣатиб-паше (секретара). И ако смо врло марљиво прегледали све књиге, нисмо могли понова да нађемо тај запис (који би могао бити само из времена иза 1852, пошто је епископска столица пренесена из Зворника у Тузлу). Ма да нисам видео тај запис, ипак верујем да је Лазар себи и ту титулу давао, јер је волео да се кити њима, а — с друге стране — немам разлога да не верујем г. Савићу да је прочитао запис у коме се Лазар зове и ѣатиб-пашом, јер он то није могао измислити.

Митрополит Агатангел, иако Грк, старао се искрено о ширењу просвете код његове пастве. Г. Димитрије Лукић, свештеник у Бијелој (Брчански срез) чува писмо које је 17 јуна 1852 писао Агатангел »кметовима« у Бијелој. У том писму им митрополит јавља из места Мачковца да је, пошто им је парох Стеван одавна врло болестан, рукоположио јереја Марка и шаље им га да им учи децу и служи у поп-Стевиној чурији. Завршава: да код Марка уче деца »а не само из ваше Село, но ѣ из други села да долазиу деца да ућу; тое моя най виша желя, да ваша деца у сокаку не скитаю«. Несумњиво да је код таквог митрополита знатно порастао и углед Лазарев.

У поменутих записима из Ломнице су значајне две ствари. Прво, Лазар, који је већ хаџија, сада је и лекар, и то х е ѣ и м б а ш а пашин. На који се начин прометнуо за лекара, то не бих умео да кажем. Могу да кажем само толико да као »лекар« није био и једини те врсте у своје време. Код високих турских функционера и богаташа било је у свитама и на дворовима и лекара (јер су иначе лекари били права реткост). Међу тим лекарима било је и странаца, особито Италијана и Француза, често проблематичних квалификација, али је било и обичних емпирика лекара и авантуриста са Балкана: у првом реду Тоска (јужних Арбанаса), затим Грка, Турака, па и Срба, какви су нпр. били браћа Димитрије и Захарија Парлићи, од којих је први био неко време лекар код неког паше у Пећи, а после лекар у Велесу и Тетову, а други у Врању и Призрену. Такав лекар могао је бити и наш Лазар, који се је сигурно негде на страни упутио мало у лекарску вештину и,

у недостатку правих лекара, постао личним лекаром неког паше у Тузли. Док се је у записима из 1847 још звао хећимбашом, године 1853 он се тим више не задовољава него се зове »доктором«.

Друга значајна ствар је да се Лазар маја 1847 потписује као учитељ (поред оног »хећимбаша«), а у јулу исте године је »назиратељ школе«. У чему се је састојала та његова нова функција, ни то се данас не може рећи. Вероватно је био у неку руку управитељ школе или претседник школског одбора. А да је у Тузли у то време било и више учитеља, види се из записа у Зворнику у којима Лазар као учитеља помиње у свога брата Крсту.

Датирани запис Хаџи-Лазарев у Зворнику је на једном оштећеном Псалтиру у зворничкој цркви, који је он повезао у Зворнику 27 марта 1853. Потписао се је: хаџи Лазаръ Ђанновићъ доктор; са својем братомъ херстомъ Ђанн: уч: ман: изъ: тузле. Други је запис од 3 априла 1853 на Минеју за октобар. У оба записа се помиње тадашњи зворничко-тузлански митрополит Агатангел. И овај је запис датиран у Зворнику, што значи да се је Лазар те године дуже задржавао у Зворнику.

То је све што се је могло извући из штурих и малобројних записа о овоме заиста ретком човеку. Треба још да истакнем ово. Иако није имао никакву редовну школску спрему, Лазар је ипак ишао с временом, пратио савремени напредак и учио. То се види и из његовог писања: од црквене азбуке временом прелази на грађанску, а што даље, он све више употребљава интерпункциске знаке, а у последњем запису употребљава и слово **ђ** (раније само **ћ**). Најзад док је у почетку у Тузли био »хећимбаша«, доцније се претвара у »доктора«, што је такође у вези с општим напретком у граду а и код њега лично.

Мил. С. Филиповић

Друштвени преглед

Thomas Mann i demokratija

Ako je Thomas Mann u svome književnom stvaranju prešao iz faze »građanskog« u fazu »mitskog«¹⁾ (ciklusom Franz-romana), on je kao politički čovjek napustio svoju latentnu poziciju i s velikom aktivnošću stupio u odbranu demokratije i svih onih blagodati koje ona pruža čovječanstvu. Kada Thomas Mann govori o demokratiji, onda to ima svoje dvije velike draži: prvo, što je još jedan od prvih književnika svijeta otvoreno istupio protiv svega onoga što se suprotstavlja demokratiji, kao

1) Tako sam Mann karakteriše svoju evoluciju u studiji »Freud und Zukunft«. Wien 1936.